

Bencze Zoltán

Ásatások a Szent György téren

A mai Szent György tér helyén a középkorban nem volt tér. A középkorban Szent György térnek a mai Dísz teret nevezték, ott épült fel ugyanis Nagy (I.) Lajos király korában a Szent György kápolna. A mai Szent György tér a XVII. század végén keletkezett, elnevezésével viszont először a XVIII. század második felében találkozunk és ez az elnevezés került azután át a köztudatba. Az 1241-42-es tatárjárás után alapította IV. Béla király Buda városát. A tatárjárás után nem sokkal megindult az új városfal építése, amely a hegy teljes fennsíkját körülölelte és mintegy 3200 m hosszú volt. A mai Dísz tér vonalában két kapu nyílt a városfalon. Keletre, a Duna felé nézett a Szent János kapu. Nyugati irányba, azaz a szőlőhegyek és a Fehérvári országút felé vezetett a Zsidó vagy más néven Fehérvári kapu. A mai Szent György tér területén már a XIII. századtól két észak-déli irányú utca alakult ki. A két utca által közre zárt tömbben, csakúgy, mint az utcák keleti és nyugati oldalán polgárházak épültek. A keleti utca - az itt épült ferences kolostor védőszentje nyomán - a Szent János nevet viselte.

A nyugati utca, a mai Szent György utca legkorábbi elnevezése Zsidó utca volt, mivel itt állt Buda első zsidó negyede. 1307-ben a krónikák tanúsága szerint, Werner fia László, elűzött budai bíró, Károly Róbert párti fegyvereseivel a zsidók zsinagógája melletti kapun át hatolt be a városba, amely helyszín kétségtelenül a Zsidó kapuval azonosítható. Korai temetőjük is a déli oldalon a várfalak alatt, a mai Pauler utca – Alagút utca környékén volt, melyből a legkorábbi sírkő 1278-ból való. A zsidók a Zsidó utcán kívül más utcában is lakhattak. 1360 körül I. Lajos király kiűzte Magyarországról a zsidókat. Thuróczy krónikája megírja, hogy „A hit buzgó terjesztője révén, katolikus hitre akarta téríteni a zsidókat, és meg akarta őket nyerni Krisztusnak; amikor tervét a zsidók megátalkodott makacssága miatt nem tudta megvalósítani, az összes zsidókat elbocsátotta egész Magyarországon, s elrendelte, hogy űzzék ki őket. Javaikat és kamatszedésből felhalmozott vagyonukat megvetette, mint a sarat, s nem akarta sem birtokba venni, sem lefoglalni. A zsidók valamennyien kivonultak Magyarországról, és szétszóródtak Ausztriában és

Csehországban.” Bonfini annyit tesz hozzá, hogy miután nem sikerült a zsidókat igaz hitre téríteni a király „állami rendelettel valamennyit kiűzte Magyarországról, megengedve, hogy holmijukat és vagyonukat sértetlenül magukkal vigyék.” Megjegyzendő, hogy Bonfini forrása Thuróczy volt. Néhány évvel később, 1364-ben azonban a zsidók visszatérhettek. Házaikat visszavásárolhatták, bár arra is van adat, hogy a király visszaadta a hazatért zsidó házát. A zsidók Budára is - ha nem is teljes számban - visszatértek. A visszatelepedés helyét és idejét illetően azonban már megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint a zsidók visszatérésük után a Várhegy északi részén telepedtek le. Ugyanakkor a legújabb régészeti és topográfiai kutatások az átköltözés időpontját későbbre teszik. Ezt erősíti meg az 1390-ben készült közjegyzői oklevél is, mely Budán a Boldogasszony és Mária Magdolna plébániák között folyó határperről szól. Szó esik benne a budai Zsidó utcáról is. Az okleveles adatok elemzése során kiderült az is, hogy a Várnegyed északi részén, a mai Táncsics Mihály utca 21-23. alatt 1464-re felépített nagy zsinagóga telke 1420 táján még nem volt zsidó tulajdonban. A Szent György tér nyugati oldalának régészeti kutatása során 1999-2000-ben B. Nyékhelyi Dorottya régész az egykori Teleki palota mélypincéjében feltárt egy vizes, iszapos kutat, ahonnan a magyar-Anjou címeres selyemkárpit is napvilágra került. Ebből a 8-as számmal jelzett kútból előkerült egy héber feliratos kerámiapohár töredéke, továbbá egy Dávid csillagos fatál is. A további régészeti leletanyag elemzése, valamint az a fontos tény, hogy az állatcsontok között a sok szárnyas, kecske és juhcsont, halmaradvány és tojáshéj mellett a sertécsontok gyakorlatilag hiányoznak, arra mutat, hogy a kút megszűntéig itt zsidó lakosság élt. A kút megszűntetésének idejét Zsigmond királynak, a kút alsó részén talált 1390-1427 között vert pénzei kelteznek. Erre az időszakra tehető a területtel átellenben lévő részen a kisebb Szűz Mária vagy Szent Zsigmond-templom építése is. Lehetséges, hogy telkeiket, házaikat a legalábbis részben visszaköltözött zsidó népesség, - akik még valószínűleg a déli részen lévő Zsidó utcába költöztek vissza -, ezidőtájt hagyta el. A királyi udvar Budára költöztetésével a zsidók lakta rész szomszédos lett a palotával. Logikusnak tűnik, hogy ez változást eredményezett a telek- és háztulajdonlásban és a környékbeli háztulajdonosokat a továbbiakban az udvarhoz hű, a király környezetéhez tartozó emberek között kell keresnünk.

A zsidók elköltöztetése után az utca közepe táján, a keleti házsorban 1410 körül felépült a Zsigmond király által alapított kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond királyi kápolna (1457-től társaskáptalan). Fontos egyházi intézmény volt, a pálos rend kapcsán is találkozunk vele. A pálos monostorok jövedelmének jelentős része az előkelőbb híveknek a hagyatékaiból s templomaikban, kápolnáikban való temetkezésekkel kapcsolatos alapítványokból származott. Ez után a jövedelem után azonban illeték járt a megyéspüspököknek és bizonyos rész az illetékes plébánosnak. E teher alól a rend mentességet szerzett, melyből problémák adódtak, ezért János esztergomi érseknek kellett az ügyben 1399-ben intézkednie. Mivel a hagyatéki perekben a középkorban az egyházi bíróságok ítélkeztek, V. Márton pápánál a pálosok kieszközölték, hogy az ellenfélnek kedvező minden korábbi jogszabályt hatálytalanítva védelmükkel, a pereikben való jogszolgáltatással s a javukra hozott ítéleteknek akár világi karhatalommal való végrehajtásával is az esztergomi érseket s a zágrábi és erdélyi püspököket bizza meg, a számukra minden esetben a legkedvezőbb ítélet biztosítására pedig, 1418. tavaszán a legfelsőbb egyházi bírósággal, a Rota-val bírói döntvény formájában foglaltatták írásba előjogaikat. Ahhoz, hogy ez köztudomású legyen ki kellett hirdetni. A kihirdetés egyik helye a Szent Zsigmond templom volt. Itt temették el 1464-ben Mátyás király feleségét, Podjebrad Katalint, 1506-ban pedig II. Ulászló feleségét, Foix-i Annát. 1514. április 24-én a Szent Zsigmond templomban tartott istentiszteleten adta át Bakócz Tamás esztergomi érsek a vezéri zászlót a székely Dózsa Györgynek a keresztes hadjárat vezetésére. A templom felépülte után az itt futó utcára a Szent Zsigmond utca elnevezést használták.

Szólni kell még a tér keleti oldalán található másik fontos egyházi intézményről is. A mai Sándor palota alatt, illetve attól északra épült fel a XIII. század közepén az Evangélista Szent Jánosról elnevezett ferences kolostor. Templomában temették el utolsó Árpád-házi királyunkat III. Endrét. A királyi udvarba érkező főpapoknak a kolostor sokszor adott szállást. A rendtartomány gyűléseit többször itt tartották. Főiskoláján tanított Temesvári Pelbárt és Laskai Oszkár. Az 1541-ben készült Erhard-Schön metszet, amely nyugatról ábrázolja Budát, a mai Szent György teret sűrűn beépítettnek mutatja.

Amikor a török 1541-ben Budát elfoglalta, a hajdani magyar főváros sértetlenül került birtokába. Épségben állt a magyar királyok palotája, a templomok, valamint a főurak palotái és a polgárok házai ugyancsak sértetlenek voltak. Az új városkép kialakulása - amely a törökök

építőtevékenysége nyomán jött létre - lassúbb folyamat eredménye volt. A meglévő épületeknek, elsősorban a templomoknak a kezdeti időkben történt átalakítását követően az oszmán-török építészet stílusjegyeit magukon viselő új épületek is születtek, új elemmel gazdagítva a középkori magyar városképet. Mindezek ellenére azonban ezt a városképet a török uralom végéig sem sikerült teljes mértékben megváltoztatni, s ennek következtében Buda, de a hódoltsági terület török városainak jó része is a Nyugat és Kelet sajátos keverékéből kialakult képet mutatott. Maga a városszerkezet is megőrződött és nemegyszer az utcanevek is továbbéltek az egész török kor folyamán, annak ellenére, hogy a város mindennapi életében hamar keleties képet öltött. Természetesen a városrészek megjelölésére a török, de a mohamedán Közel-Kelet városaiban általánosan használt mahalle szolgált, a dzsámivá alakított templomok épp úgy, mint az újonnan épített dzsámik török nevet kaptak. A török városok egyik sajátossága, hogy a tereket és az utcákat is a legkülönbözőbb ideiglenes építményekkel építik be. A gyors átalakulás következtében a középkori utcák és terek csakhamar benépesültek a deszkákból, vesszőfonásból készült betapasztott falú bódékkal, amelyek már nehezen áttekinthetővé tették a várost. A mohamedán városokban legföljebb egy utcának vagy térnek volt neve, míg a középkori városban a tájékozódás a maihoz hasonlóan utcanevek szerint történt. Nem így a török városban. Kezdetben egy ideig még élnek a középkori utcanevek, de helyüket rövidesen egy új fogalom a mahalle foglalja el. A mahalle tulajdonképpen egy városrészt jelöl, amelynek központja mindig valamely épület, a leggyakrabban valamelyik dzsámi vagy mecset és sohasem tér volt. Az egyes mahallék a központjukat képező épületről nyerték elnevezésüket. Amily biztos volt a központjuk, éppoly bizonytalanok voltak a mahallék határai, mivel azok nem háttömböt vagy utcák által lehatárolt nagyobb területet jelöltek. Ezek a határok teljesen bizonytalanok voltak és szabálytalan vonalban húzódtak utcákon és tereken, zezugos síkátorokon keresztül. A Duna felé vezető Szent János kaput a törökök Szu kapuszu (Vizi kapu) néven nevezték. A nyugatra a szőlőhegyek és a Fehérvári országút felé vezető Zsidó kapu neve Ova kapuszu (Mező kapu) lett. A török hódoltság kezdetén a budai pasa egy rövid időre a Vár-hegyen Martinuzzi Fráter György házába költözött, majd pedig le a Duna partra. Ez utóbbi palota olyan közel volt a vízhez, hogy magas vízállás esetén a követek hajója a pasa házánál kötött ki. A budai pasák a XVI. század végén, valószínűleg az 1598-as ostrom elől visszaköltöztek a Vár-hegyre,

mégpedig a Szent György tér keleti oldalára. Evlia Cselebi XVII. századi munkájából tudjuk, hogy a palota a keleti vároldalon állt, a pasa szerájának együtteséhez a palota, egy fürdő, egy csorgókút és egy dzsámi tartozott. A korabeli leírások és ábrázolások, továbbá a régészeti kutatások alapján megállapítható volt, hogy a pasapalota épületegyüttesén belül maga a palota három, eléggé, lazán összefüggő részből állt. A főépületet a Dunára néző és emeletesnek ábrázolt szárny alkotta, míg a másik traktus a mai Színház utcai oldalon állt, ahol a szeráj főbejárata volt. A keleti és nyugati szárnyat összekötő traktusban volt a fürdő. Ez az alaprajzi elrendezés a helyi viszonyokhoz történő alkalmazkodás eredményeként jött létre. A keleti traktus ugyanis és feltehetőleg a nyugati szárny is az itt állt és a XVI. század második felében részben elpusztult középkori házak falait használta fel alapfalként. Meghatározó szerepe volt továbbá az épületegyüttes kialakulásában a délről határoló ferences templomnak is, amely nagyobb átalakítás után Szeráj vagy Pasa dzsámi néven a palotához tartozott. A nagyjából zárt négyszöget képező szeráj ÉNy-i sarkán volt a palota bejárata. A mai Színház utcáról kettős boltozott kapun lehetett bejutni a palota belső zárt udvarára. A mélyen benyúló kapualjhoz mindkét oldalon egy-egy téglalap alaprajzú földszintes őrszoba csatlakozott. A kettős őrhellyel megerősített kettős kapun bejutva, annak csaknem folytatásaként egyenesen az északi szárnyba, a fürdőbe lehetett eljutni. A palota északi szárnyában állt a téglalap alaprajzú földszintes fürdőépület, amely a XVI-XVII. század fordulóján épülhetett és hamam, azaz gőzfürdő volt. A keleti, dunai emeletes palotaszárnyat a XVI. század második felében a korábban itt állt és részben elpusztult középkori házak alapfalaira építették, mégpedig úgy, hogy az alsó szinteket épülettörmelékkel töltötték fel. A keleti szárnyat a déli végénél egy keskeny átjáró osztotta meg. Szilahtár az 1684-es ostrom kapcsán leírja, hogy a „budai pasa amint betegen bástyáján feküdt bomba esett melléje, de nem sebesítette meg. Ekkor onnan felkelt és palotájának boltozatos kapuja alatt feküdt le pihenni, de Allah rendeléséből oda is bomba csapott le és beszakította a boltozatot.” Kara Mehmed budai pasa az itt kapott sérüléseibe belehalt. Az ostromlók szempontjából sikertelen 1684-es ostrom után a Porta a vár védműveinek és épületeinek helyreállítására Sziavus aga építőmestert küldte Budára, aki valószínűleg a pasapalota helyreállításán is dolgozott. Az 1686-os ostrom során kapott belövések, továbbá a közelben történt lőporrobbanás miatt a palota komolyan megsérült. A visszafoglalás utáni tereprendezések és

építkezések eltüntették maradványait, amelyeket az 1960-as években folytatott régészeti kutatások hoztak napvilágra.

A török hódoltság korában (1541-1686) a középkori telekstruktúra a Szent György téren átalakult, amint az egy 1687-es, Joseph de Haüy francia hadmérnök által az egykori telekbeosztásokat is mutató felmérésen látható. Az ostromok következtében a teresedés is ekkor kezdődhetett meg, melyet azután tudatosan fejlesztettek tovább.

A mai Szent György tér területén 1696-ban 40 telket írtak össze, ebből négy került egyházi, 11 katonai kézre. Polgárok csak négy telken telepedtek le, 21 telek pedig üres maradt, jóllehet 1696-ban kimérték, annak ellenére, hogy 16 telken még fennálló romos falakat sem találtak. A tér keleti oldalán a XVIII. században felépült a karmelita templom és kolostor. Miután II. József 1784-ben feloszlatta a rendet a templomot színházzá, a kolostort kaszinóvá alakították Kempelen Farkas udvari tanácsos tervei alapján. A mai Sándor palota helyén katonai kaszárnyák álltak, melyeket 1803-ban a Kincstártól Sándor Vince gróf vásárolt meg. Helyükön – a korábbi épületek befoglalásával – 1806-ra felépült a Sándor palota. 1867-től előbb bérbe vette, majd 1874-től véglegesen a miniszterelnökség szerzi meg az épületet és 1945-ig a mindenkori magyar miniszterelnök székhelye itt található.

A tér középső felének déli részén állt a vízmű épülete. A XVIII. század közepe után elbontották a Szent Zsigmond templom maradványait. A középső terület északi részén a Főórség épülete állt, tőle délre pedig laktanyaépületek. A XIX. sz. első felében a Főórség épülete mögött elhelyezkedő laktanyaépületet a város szerezte meg, majd 1846-47-ben József nádor harmadik felesége, Mária Dorottya hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával templomot építettek a budai evangélikusok számára. Az épület keleti oldalán alakították ki magát a templomot, míg a nyugati részben volt az evangélikus iskola és a paplak. A tér középső részén 1852-ben felállították Hentzi tábornok szobrát, aki az 1848-49-es szabadságharc idején a Vár osztrák védőinek parancsnoka volt és az 1849. évi visszafoglalás harcaiban esett el. A szobrot a térről 1899-ben távolították el. 1879-81/82 között felépült a Honvédelmi Minisztérium ötszintes épülete. Később, miután az evangélikus templomot és iskolát mai helyére, azaz a Bécsi kapu térre költöztették, már nem volt akadálya annak, hogy helyére 1895-96-ra felépítsék a Honvéd Főparancsnokság négyszintes épületét.

A tér nyugati oldalán Teleki József számára 1789-ben felépült egy kétemeletes palota. Az épület 1857-ben a Kincstáré lett, majd 1892-ben Habsburg József főherceg vásárolta meg, aki külsőleg teljesen átalakította. A nyugati oldalán lévő földszintes szárny elbontásával a nyugati homlokzat elé végigfutó új traktust húztak. Az északi homlokfalhoz kocsifelhajtót építettek. A palotától északra álló házakat az új tulajdonos megvásárolta, lebontatta. Helyükön azután kertet és luxusistállót alakítottak ki. A II. világháború során az épület emeleti része erősen megsérült. A palotát a második világháború során több súlyos találat érte és végül 1968-ban lebontották. Helyén ideiglenes épületeket emeltek, majd pedig parkot alakítottak ki.

A budavári Szent György tér helyreállításáról és rendezéséről 1993-ban kormányhatározat született. Ezután indultak a Szent György téren a nagyszabású régészeti feltárások.

A régészeti kutatásokból egyetlen objektumot, a volt Teleki palota ún. 8-as kútjának leletanyagát emelném ki. A leletanyag legszebb darabja, a magyar-Anjou címeres selyemkárpit, amelyet összegyűrt sárgombóc formájában, mintegy 10 méter mélységben talált meg B. Nyékhelyi Dorottya régész egy kútban, több más textillelettel együtt. A koronázási palást után ez a második legrégebbi textilemlékünk. A selyemből készült, az Árpádok vágásos és az Anjouk liliomos címerét rombusz alakú, ún. rutapajzsokban ábrázoló kárpit egykor alábélelt lehetett a rajta látható varrásnyomok alapján. Az Anjou pajzson a liliomok felett a fekvő E betűt formázó ún. háromágú, lebegő tornagallér látható. Készítési technikája: rátéthímzéses, több darabból összevarrt. A kibontáskor talált zsinórmaradványok arra engednek következtetni, hogy egykor falikárpit lehetett. Eredeti méretét nem ismerjük. Címertani jelentése miatt a használókat az Anjou házból származó uralkodóink és azok legszűkebb környezetében kell keresnünk. A kútból előkerült címeres kárpit - analógiák alapján - talán valamikor a XIV. század első felében-harmadában készülhetett. Nem lehet véletlen, hogy a kútból előkerült kárpittal igen szoros hasonlóságot mutat Károly Róbert harmadik, kettős felségpecsétjén, a király háta mögött ábrázolt trónkárpit. A pecsétet 1331-ben a sienai ötvös, Petrus Simoni Gallici készítette, s az uralkodó haláláig, 1342-ig használatban volt. A tornagallér szerepének elemzésével is továbbléphetünk annak kiderítésében, ki és milyen céllal, kinek készítette a kárpitot. A

háromágú tornagallér használata Magyarországi Mária nápolyi királynénál (Károly Róbert nagyanyjánál) már kimutatható. A rutapajzs, valamint a háromágú tornagallér alkalmazása a nápolyi Anjou-udvarban igen elterjedt és a későbbi időben is használatos volt. Elképzelhető, hogy a kárpit magában a nápolyi udvarban is készülhetett. Károly Róbertől is tudjuk, hogy negyven róf vörös, fehér és kék szövetet vásároltatott Nápolyban, hogy abból hat magyar királyi zászlót csináltasson. A falikárpit összeállítása ugyanakkor nem kívánt különleges szaktudást. Akár itthoni elkészítése is lehetséges, de a mintaképet mindenképpen a nyugati udvarok felől jövő divatáramlatokban, szorosabban vett előképét a nápolyi udvari művészetben kell keresnünk. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a kárpit nem átalakított, vagy eredetileg más célra szánt darabból készült. A tű- és varrásnyomok vizsgálata a selymen ezt kizárja. Ugyanakkor lehetséges, hogy egy nagyobb darabból alakították ki, ezt a szélén lévő, durva vágásnyomok elképzelhetővé teszik. Mégis valószínűbbnek tűnik, hogy az elfoszlott anyagszéleket akarták csak kijavítani, kiigazítani. Ha feltételezzük is, hogy Károly Róberttel kerülhetett Magyarországra, akkor is kérdéses a funkciója. Hasonló kárpit borítja például a nápolyi Anjou házból származó Károly Róbert magyar király III. kettős felségpecsétjén a trónus háttámláját is. Lehetséges, hogy a koronázási kellékek része volt, lehetséges, hogy esküvő alkalmával használták, de az is elképzelhető, hogy az uralkodói temetési pompához tartozott. A használók sorából I. Lajos sem zárható ki, hiszen öccse, András herceg halála után több kísérletet tett a nápolyi trón megszerzésére. A használók sorából Kis Károlyt sem zárhatjuk ki teljesen. Nápolyból érkezett, a magyar trón elfoglalásának igényével, s ez elképzelhetővé teszi, hogy régi, Nápolyban készült darabokat hozott magával, vagy esetleg az ittenieket használta. Az is tény, hogy az ellene elkövetett merénylet Budán történt, és ez akár szorosabban is összekapcsolhatja a kárpit használatának és használatból kivonásának idejét, hiszen a feltárás körülményei ezt a feltevést sem zárják ki.

A használatból való kivonás és a kútba kerülés között eltelhetett akár több év is. Egy tény: az itteni zsidók elköltözésével, mely valószínűleg egybeesik a Szent Zsigmond-templom vagy más néven kisebb Szűz Mária-templom építésével és az udvar Budára költözésével, a selymekárpit a zsidók által használt tárgyak sokaságával együtt szemétre, azaz a kútba

került. A még sok nyitott kérdésre a további kutatások és a leletanyag teljes feldolgozása adhatja meg a feleletet.

IRODALOM

Bencze Zoltán-Szekér György: A budaszentlőrinci pálos kolostor. Monumenta Historica Budapestinensia VIII. Budapest 1993.

B. Nyékhelyi Dorottya: Középkori kútlelet a budavári Szent György téren. Monumenta Historica Budapestinensia XII. Budapest 2003.

Tanulmányok Budapest Múltjából XXXI. Kötet, Budapest 2003.